

Emne 2: Levevilkår på landet.

Opgaveformulering:

- Med udgangspunkt i oplysninger fra mindst to fremstillinger om perioden skal du gøre rede for de sociale klasser på landet og for udviklingen i det danske landbrugssamfund fra o. 1850-1900.
- Foretag herefter en analyse og fortolkning af uddraget fra "Barndom" i Martin Andersen Nexø's første bog om *Pelle Erobreren* (1906), hvori du bl.a. fokuserer på skildringen af levevilkår og social ulighed på landet.
- Foretag videre en kildekritisk analyse af Jeppe Aakjærs artikel "Et karlekammer" og uddraget af Mikkel Christensens erindringer med fokus på levevilkår på landet. Tabellen *kan* inddrages.
- Diskuter og vurder afslutningsvist betydningen af litteraturens fokus på leveforholdene på landet. Inddrag mindst én tekst fra undervisningsforløbet i denne del af opgaven.

Bilag:

- Martin Andersen Nexø: af "Barndom"; første bog om *Pelle Erobreren* (1906)
- Jeppe Aakjærs artikel "Et Karlekammer" (1890)
- Mikkel Christensens erindringer (1967)
- Tabel. Klasse og sygdom (1882)

Martin Andersen Nexø: af "Barndom"; første bog om *Pelle Erobreren* (1906)

Til læseren!

Den brave knægt jeg her sender ud i verden, nykonfirmeret og fuld af appetit, er det ørkesløst at gå rundt og søge faderlighed til. I tolv år har jeg nu kælet for ham på min måde, og alle hans glæder og sorger har lydt i mig selv, fra jeg kunne krybe – i mit sind, i mine tarme, på mine rygstykker. Han er i højeste grad min egen, og er i sin gode ret til – som sagaens sønner, når de forlod hjemmet – at kræve rejseordet af mig. Andre vil let nok kunne få øje på alle hans fejl, men der er ingen, der kender ham som jeg.

Er han ikke blevet til i en håndvending, så kræver han til gengæld plads – beretningen om „Pelle Erobreren“s kampe og sejr bliver på fire bind. Men det forskrækker vel ingen i dette land, hvor man på vuggen opøves i at tage de vægtigste bøger i stiv arm. – –

Han skulle også gerne komme i stort følge! „Pelle Erobreren“ skulle være en bog om proletaren – altså om mennesket selv – der nøgen, kun udstyret med sundhed og appetit melder sig i livets sold; om arbejderens brede gang over Jorden på hans endeløse, halv ubevidste vandring mod lyset! Intet andet samfundslag har så stor en baggrund for sin livsvandring som almenen, eller så stærke skæbner – hvor proletaren kæmper, er det bestandig for det fundamentale, *han* bliver endnu martyr på de simpleste retfærdighedskrav.

Pelle kommer til at tage sin tørn med. Andet bind skildrer hans læreår i den lille provinsby med dens gammeldags håndværkerforhold; i tredje bind drager han over havet som ung svend – mod *Kongens København* – og er med i arbejderens rejsting; sidste bind foregår i København som det nu er, gennemorganiseret og styret af arbejderhænder – *Folkets København*.

Som den svend han er, kommer han med i det hele. Og det hele skulle gerne klinge igen i ham: i *hans* skridt skulle det uendelige trådd lyde af de mange, der vil kæmpe sig frem, *hans* sorger og glæder skulle være bærende for de manges livslykke.

Hvad bogen indfrir her, bliver det læsernes sag at dømme om. Men til dem, der ærgres sig over både den ene og den anden udgivemåde, vil jeg sige, at den her valgte form for udgivelse er den naturligste, hvor det drejer sig om en bog på fire stærke, naturligt afsluttende bind – og at forlaget kun fortjener tak, fordi det ved at udsende bogen i et forholdsvis stort oplag og til meget billig pris sætter en ung forfatter i stand til overhovedet at få så stort et værk ud.

Espergærde, 28. februar 1906.

Forfatteren

(...)

II

Stengården som for fremtiden skulle være Lasses og Pelles hjem, var en af øens største gårde. Men gamle folk vidste, at da deres bedste-forældre var børn lå der kun et tohestesavl, som tilhørte en Vevest Køller, et barnebarn af Jens Kofoed, Bornholms befrier. Under ham blev huset til gård — han sled sig ihjæl på det, undte nok hverken sig selv eller de andre maden. Og de to ting blev ved at gå i arv i slægten — den elendige føde og det med at udvide.

Markerne på den kant hade været sten og lyng for ikke så forskrækkelig mange kuld siden; småkårsfolk hade brudt jorden og slidt sig op hold efter hold for at holde den i kultur. Rundt om Stengården boede lutter husmænd og tohestes folk, som hade købt med sved og sult og lige så let kunne tænke sig at sælge deres forældres grav som deres lille ejendom; de hang ved den til de faldt fra, eller til uheldet tog dem.

Men stengårdsslægten ville købe — bestandig købe og udvide sig, og den måtte købe ved ulykke. Overalt hvor misvækst og sygdom og uheld med kreaturer slog til en mand så han ravede, købte Køllerne. Således voksede Stengården, fik mange bygninger og fik tyngde; den blev så tung en nabo som havet er det, hvor det æder af landmandens jord,

mark for mark og der intet er at stille op. Så blev én ædt og så den næste; enhver vidste at turen kom til ham før eller senere. Ingen går i rette med havet; men alt hvad der rugede af ondt og uhygge over fattigmands liv kom svævende deroppe fra. Dør holdt mørkets magter til, rædde sind pegede bestandig mod Stengården. „Det er godt gødet jord,“ kunne egnens folk sige med et eget tonefald der rummede forbandelsen; men videre vovede de sig ikke.

Køllerslægten var ikke sentimental, den trivedes fortræffeligt i det skumle lys der faldt over gården af så mange rædde sind — og følte det som magt. Mændene var raske til drik og kortspil; men de drak aldrig mere end at de både kunne se og sanse, og spillede de sig en hest fra først på aftenen, så vandt de gjerne to i nattens løb.

Da Lasse og Pelle kom til Stengården, mindedes de gamle husmænd endnu bonden fra deres barndom Janus Køller — ham der mere end nogen anden satte fart i sagerne. I sin ungdom sloges han en nat kl. 12 med Fanden oppe i kirketårnet og overvandt ham — og siden lykkedes alting for ham. Hvordan det nu var eller ikke så røg på hans tid den ene nabo efter den anden, og Janus gik rundt og overtog efter dem. Behøvede han en hest mere spillede han sig den til i trekort — og sådan på alle områder; den Lede selv lagde alting til rette for ham. Hans største fornøjelse var at køre gale heste til, og de der traf til at være født julenat på slaget tolv, kunne tydelig se den Onde sidde hos ham i sædet og holde tømme. Han fik en beskidt død som venteligt var! En tidlig morgen kom hesten løbende hjem til gården, og ham selv fandt man ved vejsiden med hodet knust mod et træ.

Hans søn igen blev den sidste stengårdsbonde af den slægt. Han var en gal djævel med meget godt i; når nogen hade en anden mening end han slog han ham i jorden; men han hjalp altid dem det gik galt for. På den måde blev der aldrig nogen der gik fra hus og hjem; og da han hade det i sig at han skulle gøre gården større han også, købte han land op inde i lyngen og klipperne. Men han lod det klogelig ligge hen for det stads det var. Han bandt mange til gården ved sine håndsrekninger, og gjorde dem afhængige så de aldrig forvandt det; husmændene måtte slippe deres eget når han sendte bud, og han var aldrig i bekneb for billig arbejdskraft. Det var knap nok folkeføde den mand bød på, men han spiste altid selv af fad med de andre. Og præsten var hos ham på det sidste, der var ikke noget at sige på hans henfart.

Han hade ligget to helgode koner ihjæl, og alt det han hade for det var en datter med den sidste. Og hun var ikke engang helt rigtig. Alle-

rede da hun var elleve år kom nok blodet over hende — hun løb da og gjorde sig til for alle og enhver. Men der var ingen der blot turde se til hende, for de var bange for stengårdsbondens gebøs. Senere slog hun sig til den anden side igen, hun udstafferede sig med en stok ligesom et andet mandfolk, og gik og drev alene om derude i klipperne i stedet for at tage sig noget husligt til. Hun lod ingen komme sig nær.

Kongstrup, den nuværende stengårdsbonde, var ført. Han kom til øen bortefra for en snes år siden, og endnu var ingen blevet klog på ham. Han hade det dengang med at drive om i lyngen og ingenting tage sig til ligesom hun, og så var det jo ikke så underligt, om han kom ud for den gamles gebøs og måtte gifte sig med hende. Men forfærdeligt var det!

Han var en løjerlig pys, men måske var folk sådan dør hvor han kom fra? Han hade så én idé, så en anden, læ på daglønnen uden nogen hade bedt ham om det, og lavede stenværk med akkordarbejde ved. Sådan gik han og hittede på tossestreger til at begynde med, og lod det være frivilligt om husmændene ville møde til arbejde på gården; det gik så vidt med ham, at han sendte dem hjem i regnvej for at bjærge deres korn — og lod sit eget stå og ødelægges. Men det gik jo skidt også kantro, og efterhånden måtte han æde sine tosserier i sig igen.

Egnens folk fandt sig i afhængigheden uden at knurre. Fra far til søn var de vant til at gå ind og ud ad Stengårdens porte og udrette hvad der blev forlangt — så pligtmæssigt som hoveribønder. Til gengæld slap de al deres trang til tragedie, al livets rædsel og skumle mystik løs på Stengården. De lod djæveln husere deroppe, spille trekort med mændene om deres sjæle — og ligge hos kvinderne; og de tog huen dybere af for Stengårdsbonden end for andre.

Alt dette var vel noget ændret med årene, den værste brod var slidt af overtroen. Men den onde luft som ligger over herregårde — over al stor ophobning af hvad der burde tilhøre de mange — lå også tungt om Stengården. Det var almuens dom, dens eneste hævn for sig og sine.

Lasse og Pelle vejrede hurtigt den trykkende luft og kom til at se med de andres halvredde øjne endnu før de selv hade hørt noget videre. Især Lasse gik og syntes han aldrig kunne blive rigtig glad her, så tungt det bestandig hang om én. Og så den gråd som man ikke hade rede på!

(...)

Den højtstående elev på Stengården har ydmyget Pelle, og Lasse har lovet, at han vil straffe eleven senere.

Nede i hjørnet af kostalden var der skilt et rum fra med brædder; det havde ingen dør, og der var en tommebred åbning mellem hver brædde så det lignede et træmmebur. Det var røgterkamret. Et bredt sengested optog det meste af pladsen; det var tømret op af rå brædder, og kamrets stengulv gjorde det af for sengebund. På et tykt lag rughalm lå nogle sengeklæder hulter til bulter, de tykke sribede uldvår var stive af skorpet kosnavs, hvori der strittede fjær og halmstrå.

Midt i sengen lå Pelle og krøb sammen, han havde dynen op om nakken og lå og gassede sig. På sengekanten sad Lasse og rodede i den grønne kiste mens han snakkede halvhøjt hen for sig.

Han var midt i sin søndagsandagt. Stump for stump tog han langsomt de småting frem der var bragt med fra det opløste hjem. Det var lutter nyttegenstande: garnnøgler, tøjstumper og lignende, der gik med efterhånden til at holde hans og drengens klæder ved lige. Men for ham var hver ting en relikvi der måtte tages varsomt om, og det blødte i ham hvergang en eller anden del slap op. For hver genstand han læe til side gentog han langsomt, hvad Bengta havde sagt om deres bestemmelse, da hun lå for døden og ordnede alt på det bedste for ham og drengen: „Garn til pøjkens grå sokker! — Lapper til hans søndagstrøje som skal snart lægges ned på ærmerne! — Huske ikke at gå for længe med hoserne forinden de bødes!“ Det var den døendes sidste vilje, og

den blev efterkommet i et og alt. Lasse bevarede den ordret trods sin dårlige hukommelse.

Så var der småting som hade tilhørt Bengta selv, billig pynt med hver sin glade historie fra marked og højtider, som han mumlende opfriskede.

Drengen holdt af denne dæmpede brummen, som han ikke behøvede at høre efter eller svare på — og som var så behagelig at glide bort i. Han lå og døsedede og kiggede ud mod den lyse himmel, mæt og træt og med en svag fornemmelse af noget uhyggeligt der var overstået.

Det gav et sæt i ham. Han hade hørt døren til kostalden gå, og nu lød der støvleskridt på den lange fodergang. Det var eleven, han kendte straks de forhadte skridt igen.

Det krøb i ham af glæde. Nu skulle den fyr få at føle, at man ikke måtte gøre drenge noget, når de hade en far der kunne løfte sin mand i stiv arm og skælde ham ud — ja meget værre end forvalteren. Nu skulle — han rejste sig over ende og stirrede spændt på faren.

„Lasse!“ kaldtes der nede i kostalden.

Den gamle brummede tvært. Han blev siddende men flyttede uroligt på sig.

„Las—se!“ lød det lidt efter igen, vigtigt og utålmodigt.

„Ja—ha!“ Lasse rejste sig og gik derud.

„Kan du ikke svare når man kalder på dig, din svenske hallunk? Er du døv?“

„Jo svare kan jeg vel,“ sae Lasse med rystende stemme. „Men hr. eleven skulle nu ikke — jeg er fader skal jeg sige — og faderhjærtet — —“

„Jeg er tilfreds du var jordemor, så skal du svare når man kalder! Ellers skal jeg få forvalteren til at snakke lidt med dig — forstår du det!“

„Ja så, ja jo . . . Hr. eleven får undskylde, men jeg hørte ikke —“

„Nå men vil du så huske, at Aspasia ikke skal med på græs i morgen.“

„Skal hun kælte måske?“

„Ja naturligvis! Troede du måske hun skulle fole?“

Lasse lo pligtskyldigst og fulgte eleven tilbage gennem stalden. Nu måtte det vel komme, Pelle sad op og stirrede i stiv lytten. Men han hørte blot faren gøre endnu en undskyldning, lukke halvdøren og komme tilbage med langsomme stolprende skridt. Så brast han i gråd og krøb langt ned under dynen.

Lasse gik og rodede en god stund og smågnavede over et eller andet; så kom han hen og trak varsomt dynen bort fra drengens hode. Men Pelle borede sit ansigt ned i sengeklæderne, og da faren drejede det mod sig, mødte han et fortvivlet uforstående blik der fik hans eget til at flakke hvileløst i kamret.

„Ja,“ sae han med et forsøg på at være gnaven, „du kan sagtens tude. Men når én nu ikke ved hvor Aspasia står, så får man vel være høflig ved jeg.“

„Jeg kender godt Aspasia, hun står tredje fra døren her,“ hulkede drengen.

Lasse ville give et vranget svar men sank sammen i det, grebet og afvæbnet af drengens fortvivlelse. Han overgav sig på nåde og unåde, bøjede sig ned så han støttede sin pande mod drengens, og sae hjælpeløst:

„Ja Lasse er fattig ja, gammel og fattig! en flab kan spille ham på snuden. Gnistre i vrede kan han ikke længer, og ingen kræfter er der i næven — hvad hjælper det så én knytter den! Alting må han tage imod — og lade sig slænge hid og did — og takke til! — sådan er gamle Lasse. Men så må du huske, at det er for din skyld han lar sig spytte på; ellers tog Lassefar sit kram og gik — alt det gammel han er. Men du kan gro af det din far muldner. Og så får du stoppe gråden!“ Han tørrede drengens våde øjne med dynen.

Pelle forstod ikke farens ord, men de beroligede ham alligevel, og lidt efter faldt han i søvn. Men længe lå han og snøftede i søvne.

(...)

Et karlekammer

Lige siden jeg selv var tjenestedreng har tyendesagen stået som et problem for mig. Som man ser har den givet mig pennen i hånden så tidlig som 1890.1 denne lille artikel ligger spiren til *Vredens Børn*, der kom 14 år efter.

Da jeg for kort tid siden var på en foredragsrejse i Midtjylland, kom jeg en dag ind i en gård, hvor man fortalte mig, at karlen lå syg. Jeg bad om at få talt med den syge, og man førte mig ud i stalden, hvor der stod nogle heste og småkreaturer. Gennem en dør på klem skimtede jeg et blegt, fregnet ansigt; det var den syges. Jeg kantede mig ind ad den trange åbning til ham og stod nu i et rum, som jeg skjønnede måtte være gårdens karlekammer.

Snese af gange havde jeg tidligere stået i slige rum, men aldrig havde jeg så stærkt følt det oprørende i at lade mennesker ligge i slige ådselkuler som nu, da jeg stod overfor dette dødssyge menneske. Hvor var det dog, man havde lagt denne mand! Her hvor dyrene stod og svinede og stank; i en krog af stalden ikke så synderlig hyggeligere end en af de andre båse –, grænset af fra det øvrige ved to lervægge, som hestene havde brudt hul i hist og her, blandt andet manglede en del af muren over dørkarmen, og døren, der var dannet af uhøvlede, møgbegjorte brædder, kunne aldeles ikke lukkes, men tillod uhindret staldens dunstende atmosfære at stryge

ind over den syge. På den indvendige side bar væggene vel på sine steder spor af kalk, men som oftest grinede dog det rå ler frem. Loftet bestod af løstliggende fra hinanden skilte brædder med halm over, som mus og ælde havde smuldret småt, og den syge fortalte, hvad kval det forvoldte ham, når man var oppe på det hjal og ride foder ned, for så dryssede det ned i hans ansigt med halm og støv og spindelvæv, så det ikke var til at udholde. Gulvet var den bare, klamme jord, der stank af al den urenhed og fugt, den i umindelig tid havde inddrukket.

Den smule lys, kammeret modtog, stjal sig møjsommeligt ind ad en halv karm vinduer, i hvilken endda en rude var ituslået, og hullet atter stoppet med et par gamle bukser. Et klædeskab, der stod og dinglede op mod den ene væg, og fra hvis øverste del skidne skjorter hang ned, optog den største del af den plads, træsengen levnede, så det var ikke muligt for to mennesker at komme forbi hinanden derinde.

Sådan var det rum beskaffent, hvor det unge menneske lå i de tynde dyner, under hvilke man kendte de magre lemmer, – på alle sider omgivet af en krans af muggen stinkende sengehalm. Det var her, han havde ligget i seks uger i det modbydelige svineri. Og hvad hed så den sygdom, hvoraf han led? Lungebetændelse! Selvfølgelig. Sådanne soverum må jo gøre deres indvånere lungesyge. Jeg fik en sand modbydelighed for den husbond, der havde kunnet tillade dette menneske, der havde slidt for ham som sund, at ligge sådan som syg. Mit gamle had til disse anstalter var vakt igen, og jeg så for mig alle de dunkle rum, som jeg havde kendt, fra jeg var lille, med deres stank og deres uhygge, hvor den arbejdende del af den mandlige ungdom indlægges i sine hvilestunder for at blive rå og fordærvede, for at få dræbt det fineste og reneste i sig.

Det „karlekammer“, jeg her har skildret i enkeltheder, er ikke noget usædvanligt. Det er hverken værre eller bedre end hundreder af steder trindt om i det kære Salling og Fjends Herred. I det herrens år 1890, da mængden gør sig til af sit demokratiske sindelag og af sin arbejdservenlighed, kan vi rundt om udehos d’hrr. gårdmænd endnu træffe disse karlebåse, slet ikke så synderligt bedre end hestenes ved siden af. Gå blot omkring i Salling og Fjends Herred og kig ind i disse rum – om du kan få lov til det – bestandig vil det samme syn åbenbare sig: Væskende gulve, smudsige vægge og loft, dårligt plejede senge, gamle hinkende møbler, – dagligstuevrag, der er kastet til side og af karlene trukket frem af skramlebunken –, i krogene dynger af pjalter og skident linned, gulvet overstrøet med sengehalm. Ofte har ajlen fra kreaturerne ved siden af banet sig vej under dørtræet ind i kammeret.

Det er slige pestkuler, man byder de folk at sove i om natten, som har arbejdet sig trætte i dagens slid. Det er kun den mest uforsvarlige efterladenhed og ligegyldighed for tjenernes vel, der bringer vore gårdmænd til at opretholde dette system, for som oftest ville karlekammeret kunne sættes i stand uden synderlig bekostning og holdes i sømmelig orden ved en smule villighed fra husmoderens og pigernes side.

Om husbonden selv skulle ligge derude – jeg gad vide, om der ikke snart ville blive foretaget en reparation. I hvert fald forstår jeg ikke, hvor nogen kan forsvare for sin samvittighed at lade folk, der er afhængige af én, leve i rum, der er ødelæggende for legemlig og moralsk sundhed. Og vis mig et karlekammer, som ikke er farligt for den menneskelige sundhed!

Jeg spørger derfor: Er det ikke på tide, vi begynder at hygge lidt op i karlekamret?

Mikkel Christensens erindringer 1880'erne-1909

Kildeintroduktion: I 1967 nedskrev Mikkel Christensen sine erindringer for barndoms- og ungdomsårene, fra 1880'erne og indtil 1909. I løbet af disse år kom han fra Midt-Vendsyssel, hvor han var vokset op, til København, hvor han bl.a. kom til at virke som redaktør for et socialistisk blad (Ny Tid) og som formand for Socialistisk Ungdomsforbund. I dette uddrag fra Mikkel Christensens erindringer husker han tilbage på tiden som ung tjenestekarl på landet i Midt-Vendsyssel i 1890'erne. (...)

TYENDEÅR

På vej til at blive voksen

Jeg blev bæls [\[1\]](#). Arbejdsdreng på gården, hvor jeg i de sidste to somre havde passet køer. Lønnen steg til 35 kr. for et helt år.

- Om vinteren kan vi jo godt undvære sådan en, hævdede Niels Dammen, da mor stededede mig påny. - Men det er jo nødvendigt at give ham opholdet også om vinteren for at sikre os hjælp om sommeren, fjøede han til.

Mor havde overvejet det med lønnens størrelse. Der kunne højst blive til noget gammelt tøj, som hun så kunne lave i stand til mig. Men jeg havde det jo godt der i Dammen. Og hun gik ind på betingelserne.

Jeg var nu godt 14 år, på vej ind i min første ungdom. Overgangen føltes behagelig. Lidt efter lidt voksede jeg op over kornhøjden, syntes jeg. Horisonten rykkede længere ud.

Meget af det, jeg hidtil havde set, fik nyt indhold. Og egnen blev mere storslået. (...)

Tyendekår

Det gamle ord tyende havde her endnu sin fulde berettigelse, selvom det efterhånden var erstattet med ordene tjenestekarl og tjenestepige. De fleste børn fra husmandsbrug og landarbejderhjem havde kun gårdejerne at ty til for at kunne eksistere om vinteren. Ja, enkelte kunne være så heldige at få et lille job andet sted, men der var ingen sikkerhed for at bevare et sådant tilfældigt arbejde. Det patriarkalske forhold på bøndergårdene var trods den ringe fortjeneste langt at foretrække for det uvisse.

At de kunne undværes om vinteren, var kun en påstand, der benyttedes, når lønnen skulle fastsættes.

Maskinerne havde endnu kun i meget ringe grad erstattet hænderne.

Arbejdstiden var ganske vist forholdsvis kort om vinteren. For karle og drenge kun godt 8 timer på hverdage og 2-3 timer på helligdage. Men i den tid var der nok at tage fat på. Dyrene skulle passes, kornet tærskes, med plejl, og viderebehandles, sneen holdes i ave, når den spærrede vejene eller hindrede færdsel på det hjemlige område, især brugen af hestegangene til hakkelsesmaskinen og kærnen. Alene tærskning af kornet krævede 2-3 mand i 3-4 måneder.

Pigernes arbejdsdag om vinteren var betydelig længere. De måtte også benytte aftenerne, når lyset blev tændt i opholdsstuen, til at karte, spinde, sy og meget andet. De havde ikke engang et øjeblik, hvor de kunne sætte sig og kigge i gårdens avis.

Om sommeren var arbejdstiden for alle ca. 14 timer daglig. Da var det væsentlig markarbejdet, der lagde beslag på tiden. Kun een ny maskine, hesteriven, havde, hvor jeg begyndte min tyendetilværelse, vundet indpas. (...)

En stilling som husmand var ingenlunde eftertragtet. Ved at se, hvorledes han måtte klare sig med i ny og næ at få nogle dages fortjeneste, i travle høstdage til 1 krone pr. dag og i den øvrige tid af året 66 øre daglig og kun i få dage, var det klart, at jeg havde det langt bedre som tyende og enlig. Landarbejderens kår var

endnu betydeligt ringere end husmandens.

Jeg måtte erkende, at der var en vis tryghed for tjenestefolkene under den gamle patriarkalske samfundsform, hvor al magt lå i een mands hånd. Mad og husly var sikret. Men der skulle ikke meget til, for at skønnen kunne ændres. Følte jeg, at denne magt blev misbrugt på urimelig måde, kunne sindet komme til at koge af harme. (...)

I karlekammeret

Vore kamre, såvel karle- som pigekammeret, var det centrale punkt i vor tilværelse som tyende, vort opholdssted, når vi havde en ledig stund, vort samlingslokale, når vi ønskede os lidt selskabelighed. De var indrettet næsten ens overalt, så primitivt som muligt, men beliggenheden var noget forskellig.

Hos Pje Jørnsen lå både ko- og hestestald i samme længe, og karlekammeret havde indgang fra hestestalden, men to vægge vendte ind mod kostalden, og det bevirkede, at kammeret var lunt om vinteren. Andre steder, hvor det kun havde varme fra hestestalden, var det halvkoldt, og der, hvor der var lavet kammer i en ende af vognporten, var det koldt og klamt og ikke rart at opholde sig i om vinteren - ud over den tid, man tilbragte under den tykke dyne. Det samme gjaldt mange pigeværelser, med indgang fra bryggerset og uden kakkelovn.

Komsammen fandt derfor oftest sted, hvor der var lunest, og jeg var glad for mit kammer i Hæstrup, selvom det kun var forsynet med det almindelige staldvindue, og luften gennem døren fra stalden var fyldt med ammoniakdampe og absolut ikke behagelig. Det generede derimod hverken mig eller tidligere beboere, at musene lavede sig reder i bunden af sengen. Deres idelige gnaven i halmen vænnede man sig hurtigt til. Den virkede som en beroligende musik. (...)

Vi så vore fremtidsmuligheder under de stedlige forhold som noget, der nøje var knyttet til, om vi bandt os eller ikke bandt os til en pige.

Det at "være sammen" med en pige var jo - som tidligere nævnt - efter vor formening ensbetydende med, at hun skulle have et barn. Og at stifte familie betød for os besiddelsesløse på landet at blive landarbejder, almindeligvis herregårdsarbejder, hvor der muligvis var arbejde hele året, eller blive husmand, men i så fald ved hjælp fra andre.

En sådan fremtid skræmmede. Ingen af vore ældre kolleger, der var vandret den vej, havde ønsket det. Alle var - når det ulykkelige var sket - tvunget ind under disse levevilkår, hvis de da ikke i desperation over en så håbløs fremtid svigtede deres forpligtelser over for den vordende moder og lod hende klare sig, som hun bedst kunne. Almindeligvis måtte hun tage hjem til sine forældre, hvis det var muligt, og her - ud over de økonomiske vanskeligheder - sammen med forældrene gennemleve den store skam, der på det tidspunkt var forbundet med at være "syndig" eller "lokket". Kunne familien ikke hjælpe, var der til anbringelse af barnet som regel kun fattiggården tilbage.

Denne truende situation var så alvorlig for de unge piger, at mange af dem måtte se deres skønneste ungdomsdrømme briste, fordi kravet om afholdenhed hindrede dem i at give sig hen til den, de inderligt ønskede at leve livet sammen med.

Nogle af de unge mænd, der begyndte deres tilværelse som familieforsørgere ved et lille husmandsbrug, havde dog senere været så heldige at få arbejde på en cementfabrik i Aalborg. Der tjente de den svimlende store løn 2 kr. pr. arbejdsdag. Det var noget helt andet end at være husmand. De afhændede så huset og drog ud, misundt af dem, der måtte blive, hvor de var, økonomisk stavnsbundne.

Vi var alle enige om, at der for os ikke fandtes anden vej til en menneskeværdig tilværelse end at søge ud, hvor levevilkårene var bedre. Landbruget var i det væsentlige baseret på den unge, ugifte arbejdskraft,

unge mennesker fra de små landbrugshjem med meget sparsomme krav til livets goder. Vi forstod bøndernes krav om, at de nye statshusmandsbrug, der på det tidspunkt var i deres vorden og omtalt i bladene, ikke måtte være så store at en familie helt kunne leve af et sådant, for så havde bøndergårdene ingen mulighed for at skaffe sig ekstra hjælp til høstarbejdet og lignende. Men vi forstod i højere grad kravet om, at brugene måtte være så store, at de dannede levemulighed for husmandsfamilien. Med langt færre ord end her fandt disse tanker forståeligt udtryk i vor drøftelse af problemet. Vi blev hurtigt enige.

En sådan fremtid? Nej. Nej. Nej. (...)

Ordforklaring:

[1] Bæls: halvvoksen dreng.

Tabel. Klasse og sygdom 1882.

Kildeintroduktion: K. Nommels var praktiserende læge i Sønder Broby på Fyn. Nommels udarbejdede nedenstående oversigt: "Bidrag til Belysning af Sundhedsforholdene i Almueskolerne på Landet", som blev udgivet i "Hygiejniske Meddelelser" 3. række, 1. bind, 1882

Børn af gårdmænd										
Alder	Antal af undersøgte Børn	Sunde	Syge		1. Kjertelsyge	2. Blegset.	3. Brystsygdom	4. Andre Sygdomme	5. Pludselig Sygdom i Skolen	6. Aandsløve
			ialt	i pct.						
6	1	1	"	"	"	"	"	"	"	"
7	13	11	2	15,3	"	2	"	"	"	"
8	16	14	2	12,5	1	1	"	"	"	"
9	20	15	5	25	3	2	1	"	1	"
10	16	15	1	6,25	"	1	"	"	"	"
11	12	9	3	25	3	"	"	"	1	"
12	10	10	0	0	"	"	"	"	"	"
13	11	8	3	27,3	1	1	"	1	"	"
14	2	2	0	0	"	"	"	"	"	"
17	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"
ialt	101	85	16	15,8	8	7	1	1	2	"
Børn af husmænd										
6	3	2	1	33,3	"	1	"	1	"	"
7	29	24	5	17,2	2	3	"	1	1	"
8	38	27	11	28,9	7	2	"	1	1	"
9	39	28	11	28,2	6	4	"	2	1	2
10	50	40	10	20	5	3	1	1	"	1
11	34	21	13	38,2	6	4	2	2	1	"
12	37	24	13	35,1	7	5	2	"	"	"
13	35	26	9	25,7	6	4	"	"	"	"
14	1	1	"	"	"	"	"	"	"	"
17	1	"	1	"	1	"	"	1	"	1
ialt	267	193	74	27,7	40	26	5	9	4	4

1. Kirtelsyge: Skrofulose, opsvulmede halskirtler, kronisk snue, opsvulmet overlæbe og sår og eksem i ansigt og hovedbund; 2. Blegset: Anæmi, blodman-

gel, der forårsager blegthed, træthed, hovedpine, susen for ørerne, besvimelse, opkastninger og mangel på energi; 3. Brystsyge: Lungetuberkulose.